Recenze

Tito poslovinsku

Na podstatnou biografii jugoslávského vůdce teprve čekáme

Jan Pelikán

PIRJEVEC, Jože: *Tito in tovariši.* Ljubljana, Cankarjeva založba 2011, 712 stran.

Jože Pirjevec v současné době patří k nejvýznamnějším slovinským historikům. Nedávný sedmdesátník má za sebou úctyhodnou akademickou a vědeckou kariéru. Dlouhá léta působil na univerzitě v Padově. Během uplynulé dekády se výrazně zasloužil o vznik a etablování pedagogicko-výzkumného pracoviště na univerzitě v Koperu, které již dnes náleží ke klíčovým centrům historického bádání ve Slovinsku. Pirjevcova bibliografie čítá mnoho desítek položek, včetně několika uznávaných a hojně citovaných monografií a syntetických děl. Zaměřoval se na dějiny slovinského přímoří, a především na vývoj jihoslovanských zemí v moderní době. Pirjevcův vědecký opus je přitom nedílnou součástí nejen slovinské, ale i italské historické balkanistiky. Část z jeho děl byla původně vydána v italštině. V českém prostředí slavil zasloužený úspěch překlad jeho syntézy dějin jugoslávského státu.[1]

1 PIRJEVEC, Jože: *Jugoslavija 1918–1992: Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper, Lipa 1995 (český překlad: *Jugoslávie 1918–1992: Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevićovy a Titovy Jugoslávie.* Praha, Argo 2000). Ke slovinskému vydání srv. moji recenzi v *Českém časopisu historickém*, roč. 94, č. 2 (1996), s. 395–401.

Bez ohledu na svůj věk disponuje slovinský badatel až neuvěřitelnou energií. Tento životní dar spojený s velkou pracovitostí a pochopitelně s ohromnou erudicí Pirjevcovi v roce 2011 umožnil vydat další, více než sedmisetstránkovou syntézu, věnovanou tentokrát životním příběhům Josipa Broze Tita a jeho nejbližších spolupracovníků. Šlo o ambiciózní počin. V nástupnických státech bývalé Jugoslávie totiž zájem o život a politický odkaz Josipa Broze Tita dosud projevovali jen žurnalisté, historizující publicisté a filmoví dokumentaristé.[2] Drtivou většinu jejich děl charakterizuje povrchnost, politicky či nacionálně podmíněná tendenčnost a senzacechtivost.

Přes příznivý ohlas a neobyčejně velký komerční úspěch Pirjevcova kniha o Titovi a jeho nejbližších spolupracovnících zdaleka nedosahuje kvalit některých jeho předcházejících děl. Z nich namátkou uveďme knihu zabývající se mezinárodními souvislostmi roztržky mezi Stalinem a Titem[3] a před pěti lety publikovanou objemnou monografii o Slovincích v Terstu a přímoří.[4]

Problematický výsledek Pirjevcova ambiciózního počinu do značné míry ovlivnila nesourodá kompozice knihy. Zhruba první polovinu recenzovaného díla autor koncipoval jako podrobný životopis Josipa Broze. V širších souvislostech představuje jeho osudy od dětství až do skončení druhé světové války, částečně až do propuknutí roztržky se Sovětským svazem o tři roky později. Z následujících kapitol se však Titův životní příběh vytrácí a text je více syntetickou prací o dějinách druhé Jugoslávie než biografií jejího vůdce. Autor navíc do výkladu zařadil biografické pasáže věnované Milovanu Djilasovi, Edvardu Kardeljovi a Aleksandru Rankovičovi. Ty jsou však ve srovnání s kapitolami analyzujícími asi polovinu Titovy politické kariéry a zhruba dvě třetiny jeho životní pouti přespříliš stručné, a proto nutně schematické. V obsáhlém textu tak mají nakonec podobu málo ústrojných rozsáhlejších biografických medailonků.

Žánrová nesourodost textu však není jedinou, a také ne hlavní slabinou recenzované knihy. Její kvalitu daleko více snižuje charakter heuristické základny a způsob, jímž autor s prameny zachází. Jože Pirjevec náleží k průkopníkům bádání o moderních dějinách Jugoslávie. V sedmdesátých a osmdesátých letech, kdy se svými analýzami začínal, byly příslušné archivní fondy tehdejší Socialistické federativní republiky Jugoslávie historikům zcela nepřístupné. Metody bádání o soudobých dějinách jugoslávské federace se tak podobaly sovětologickým výzkumům. Autoři vycházeli z nepočetných memoárových knih, tisku, ze zpráv diplomatických misí. Na pramenném základě tohoto typu také Pirjevec například

2 Žádný solidní životopis Josipa Broze Tita nepublikovali v posledních dvaceti letech ani badatelé působící mimo jihovýchodoevropský areál. Pro čtenáře neznalé jihoslovanských jazyků tak nadále zůstávají nejlepším zdrojem informací o Titově osobnosti vzpomínky vysokého jugoslávského komunistického funkcionáře a poté prvního východoevropského disidenta Milovana Djilase, vydané poprvé již před více než třiceti lety (DJILAS, Milovan: *Tito: The story from inside.* New York – London, Harcourt Brace Jovanovich 1980; TÝŽ: *Tito: Eine kritische Biographie.* Wien, Molden 1980).

3 PIRJEVEC, Jože: *Tito, Stalin in Zahod.* Ljubljana, Delavska enotnost 1987.

4 TÝŽ: *„Trst je naš!": Boj Slovencev za morje (1848–1954)*. Ljubljana, Nova revija 2007.

vydal výše vzpomenutou, ve své době vynikající knihu o sovětsko-jugoslávské roztržce.

V devadesátých letech se podmínky pro výzkum dějin jugoslávského státu během krátké doby kvalitativně změnily. Drtivá většina dokumentů vzniklých činností centrálních (federálních) i republikových stranických i státních institucí byla odtajněna a volně zpřístupněna vědecké veřejnosti. Platí to zejména o bělehradských archivech obsahujících spisy prezidentské kanceláře, nejvyšších stranických orgánů a svazového ministerstva zahraničních věcí. Kvůli absenci příslušných seriózně koncipovaných ucelených edic pramenů a vzhledem k velmi nízké úrovni vědeckého poznání moderních jugoslávských dějin je při výzkumu vývoje Titovy federace naprosto nezbytné důkladné studium těchto dokumentů, uložených v Archivu Jugoslávie a v Archivu Ministerstva zahraničí Republiky Srbsko. Jože Pirjevec v pečlivě vedeném poznámkovém aparátu několikrát na dokumenty z Titova archivu i z fondu Ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie odkazuje. Je však zřejmé, že jde o výsledek několika víceméně nahodilých sondáží a že příslušné klíčové dokumenty soustavněji neanalyzoval. Pirjevec svoji poslední knihu v zásadě napsal způsobem, na jaký si při svém dřívějším bádání o dějinách poválečné Jugoslávie zvykl, tedy sovětologickou, dnes již archaickou metodou.

Neznalost zmíněných klíčových písemností se autor pokusil kompenzovat mimo jiné prezentací výsledků rozsáhlých výzkumů, které podnikl v archivech ministerstev zahraničních věcí Německa (včetně fondu velvyslanectví bývalé NDR v Bělehradu), Itálie či Československa. Hodnotu jeho závěrů však například nutně devalvuje, když při analýze vnitropolitického dění v jugoslávské federaci neodkazuje na přepisy zvukových záznamů ze schůzí příslušných nejvyšších bělehradských grémií, které jsou badatelům snadno dostupné, ale namísto toho se opakovaně opírá o zprávy československých diplomatů akreditovaných v SFRJ. Výpovědní hodnota informací přicházejících z československé ambasády v Bělehradu přitom byla až na výjimky po celou dobu existence druhé Jugoslávie horší než podprůměrná.

Výrazně více než o výzkum v archivech bělehradských se autor recenzované knihy opíral o údaje, které získal při bádání v archivech v Záhřebu a v Lublani. Vzhledem k charakteru mocenských mechanismů fungujících v Titově režimu však v nich mohl získat jen zlomek klíčových informací. Platí to například o Pirjevcem hojně citovaných písemnostech uložených v pozůstalosti významného představitele Svazu komunistů Jugoslávie chorvatského původu Vladimira Bakariče, která je součástí fondů záhřebského Chorvatského státního archivu. Výpovědní hodnota Bakaričovy pozůstalosti však odpovídá náhodně vzniklé podmnožině souboru dokumentů, které jsou jinak v celistvosti uloženy v bývalém hlavním městě Jugoslávie.

Až do zpřístupnění bělehradských archivních fondů byly jako jeden z hlavních zdrojů při studiu moderních jugoslávských dějin využívány spisy Vladimira Dedijera. Novinář a vlivný komunistický funkcionář tohoto jména sepsal na počátku padesátých let oficiózní biografii Josipa Broze Tita. Po čtvrtstoletí, když již dávno stál mimo vysokou politiku, se k psaní Titova životopisu vrátil. Velmi dovedně

využil svých rozsáhlých kontaktů a konexí a shromáždil rozsáhlý dokumentační materiál, jehož jádro tvoří vzpomínky mnoha desítek jugoslávských komunistických funkcionářů. Na základě těchto písemností a dalších výzkumů Vladimir Dedijer na počátku osmdesátých let vydal tři díly *Nových příspěvků k biografii Josipa Broze Tita*,[5] které dohromady čítají více než tři tisíce stran. Čtvrtý svazek, připravený k vydání na počátku devadesátých let, již vytištěn nebyl. Obyvatelé rozpadající se jugoslávské federace tehdy měli jiné starosti a životní osudy před deseti lety zesnulého autoritativního vládce je nezajímaly.

Dvacet let poté Dedijerova nepublikovaného textu a jeho ohromného archivu bohatě využil Jože Pirjevec při psaní recenzované knihy. Při často nekritickém přebírání informací z tohoto zdroje ovšem nebral v úvahu několik důležitých momentů: Dedijer nebyl profesionální historik; především však jako přímý aktér mnohých událostí, o nichž psal, obvykle nezůstával nestranným analytikem. Konfrontace jeho závěrů a hodnocení s archivními dokumenty ukazuje, že mnohdy s fakty nakládal vyloženě účelově a někdy uváděl i ničím nepodložené údaje. Jeho čtivé knihy jsou až magickou směsí relevantních informací, vysoce zajímavých postřehů, polopravd, mystifikací a výmyslů. V žádném případě je však nelze – jak to mnohokrát v recenzované knize činí Jože Pirjevec – nekriticky využívat jako hodnověrnou sekundární literaturu či jako edici pramenů.

Podobně nekriticky Pirjevec operuje i s fakty získanými z memoárů a z nepříliš kvalitních monografií a publicistických knih. Například často odkazuje na výrazně tendenční dílo chorvatské nacionalisticky orientované badatelky Nady Kisičové Kolanovičové nebo na – i do češtiny přeložený – podprůměrný Titův životopis sepsaný Jasperem Ridleym.[6] Pirjevec se také mnohokrát opírá o dosti nepřesné (někdy i zjevně záměrně matoucí) vzpomínky představitelky „chorvatského jara" Savky Dabčević-Kučarové.[7] Překvapivě však nezná mnohem hodnotnější memoáry jejího souputníka Mika Tripala.[8] Totéž platí o Pirjevcovu početném využívání stylizovaného deníku srbského spisovatele a politika Dobrici Ćosiče a o opomenutí dobových záznamů ředitele bělehradského rozhlasu a televize Zdravka Vukoviče, které jsou jedním z klíčových děl pro poznání politického vývoje Jugoslávie.[9]

Chorvatská, slovinská či makedonská historiografie přispěly v uplynulém dvacetiletí k poznání moderních jugoslávských dějin jen nepatrně. Společenská atmosféra nabádající k sebezahledění do národního rámce i výše zmíněná kvalita

5 DEDIJER, Vladimir: *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, sv. 1 a 2. Rijeka, Liburnija 1980 a 1981; sv. 3. Beograd, Radna Organizacija DzRaddz 1984.

6 KISIĆ KOLANOVIĆ, Nada: *Hebrang: Iluzije i otrežnjenja*. Zagreb, Institut za suvremenu povijest 1986; RIDLEY, Jasper: *Tito: A Biography.* London, Constable 1994 (česky: *Tito: Životopis otce Jugoslávie.* Liberec, Dialog 1995).

7 DABČEVIĆ-KUČAR, Savka: *'71: Hrvatski snovi i stvarnost.* Zagreb, Interpublik 1997.

8 TRIPALO, Miko: *Hrvatsko proljeće.* Zagreb, Globus 1990.

9 ĆOSIĆ, Dobrica: *Piščevi zapisi (1951–1968)*. Beograd, Filip Višnjić 2000; TÝŽ: *Piščevi zapisi (1969–1980)*. Beograd, Filip Višnjić 2001; VUKOVIĆ, Zdravko: *Od deformacija SDB do maspoka i liberalizma: Moji stenografski zapisi 1966–1972. godine.* Beograd, Narodna knjiga 1989.

příslušných domácích archivních fondů způsobily, že až na drobné výjimky se historikové nejnovějších dějin pocházející z těchto prostředí zabývali lokálními, v zásadě druhořadými problémy. Výjimku v tomto ohledu představuje srbská, přesněji řečeno bělehradská historická produkce. Specifický přístup zdejšího prostředí k jugoslávské státnosti a dostupnost klíčových archivů v posledních patnácti letech umožnily vznik mnoha děl hodných zřetele. Pirjevec se však s výsledky bádání svých bělehradských kolegů neseznámil.

Výše řečené kritické poznámky neznamenají, že by Pirjevcovo syntetické dílo bylo vysloveným nezdarem. Čtivě, někdy až beletristicky psaný text obsahuje zanedbatelné množství faktografických chyb. Zejména laickému čtenáři může nabídnout srozumitelný obsažný přehled o Titově životě a o politickém vývoji jugoslávské federace v letech 1945 až 1980. Pro specializované historiky budou v knize asi nejzajímavější kapitoly o Titových životních osudech ve druhé polovině třicátých let. V nich Pirjevec úspěšně zúročil výsledky svého bádání v moskevských archivech, kde měl mimo jiné k dispozici fondy Komunistické internacionály. Výsledky Pirjevcova výzkumu však naznačují, že ani zpřístupnění ruských archivů výrazněji nepomůže k objasnění některých nejasných až tajemných epizod v této fázi politické kariéry Josipa Broze.

Vzhledem k Pirjevcovu velkému vědeckému i společenskému vlivu a významu ve slovinském prostředí nelze jistě přehlédnout ještě jeden aspekt jeho díla. Tím je jeho postoj k historickému odkazu jugoslávské federace. V jeho knize sem tam nalezneme úvahy odrážející přehlížívý přístup k srbskému a částečně i k chorvatskému prostředí. To se obráží nejen v tom, že Pirjevec mnoho srbských politiků bezdůvodně, apriorně označuje za nacionalisty či velkosrby, ale například i v jeho úvaze, podle níž by se životní osudy Josipa Broze odvíjely jinak, kdyby byl zůstal i ve školních letech na vychování u svých slovinských prarodičů. Podle Pirjevce by se totiž v tomto případě o výjimečně nadaného mladého chlapce v civilizovaném Předlitavsku nejspíš postarali národně cítící slovinští duchovní, kteří by ho dovedli až k univerzitnímu vzdělání. V chorvatském Záhoří – sice sousedícím se Slovinskem, ale již náležícím k bánskému Chorvatsku, tedy k zalitavské (rozumějme *východní*) části monarchie (a Evropy) – však údajně již takové možnosti neměl. Úvahy podobného typu se ovšem v recenzovaném díle vyskytují víceméně ojediněle a zdá se, jako by se do něj vloudily z inercie. Pirjevcův názor na význam druhé Jugoslávie se totiž za patnáct let významně změnil. Tam, kde v polovině devadesátých let používal ve své syntéze při hodnocení významu federálního státu ironii a sarkasmus, je nyní věcný. Dřívější zlehčování úlohy Josipa Broze Tita a jeho spolupracovníků po dvaceti letech zaměnil za střízlivý respekt. Pirjevec implicitně uznává v mnoha ohledech sice limitovanou a časově omezenou, přesto ale zřetelnou dějinnou stopu autoritativní levicové diktatury v Jugoslávii.

Ve dvoumilionovém Slovinsku je historik šťastný, když se prodá více než sto, dvě stě výtisků jeho monografie. Kniha *Tito a soudruzi* se dočkala mnohokrát opakovaného dotisku; koupilo si ji více než dvacet tisíc lidí. Tento nesporný, až závratný úspěch svědčí nejen o Pirjevcově významu a popularitě, ale také o změně společenské reflexe federativní Jugoslávie. Jen pro srovnání: Ve Slovinsku by se

v roce 1938 (tedy dvacet let po kolapsu habsburské monarchie), ale ani nikdy jindy, neprodávala s takovým ohlasem a úspěchem biografie Františka Josefa I. Po dvaceti letech od rozpadu Jugoslávie pro velkou část slovinské populace již svazový stát nepředstavuje hrůznou, či alespoň nepříjemnou historickou etapu, od níž je třeba se co nejrychleji odpoutat. Titova federace je ve Slovinsku většinově vnímána jako nedílná, a nikoliv negativní etapa národních dějin.